

DE JACHT

*Een cultuurgeschiedenis
van jager, dier en landschap*

Conrad Gietman
Yme Kuiper
Elyze Storms-Smeets
Leon Wessels

De jacht

ADELSGESCHIEDENIS

XX

De Reeks Adelsgeschiedenis verschijnt sinds 2001 onder auspiciën van de Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis, die zich ten doel stelt het onderzoek naar de geschiedenis van de adel in Nederland en Europa te bevorderen.

DE JACHT

*Een cultuurgeschiedenis van jager,
dier en landschap*

Redactie:

CONRAD GIETMAN, YME KUIPER,
ELYZE STORMS-SMEETS EN LEON WESSELS

Hilversum
Verloren
2021

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële bijdragen van:
Ridderschap van Gelderland
Ridderschap van Overijssel
Ridderschap van Utrecht
Stichting Van der Wyck-de Kempnaer
Stichting Twickel

RIDDERSCHAP VAN OVERIJSEL

Afbeelding op het omslag: De jacht op grofwild, afgebeeld op een overzichtskaart van het landgoed Middachten in het kaartboek van Barend Elshoff, 1729. Coll. Huis Middachten, De Steeg.

Bijschriften spreads

Spread deel I. Jacht en elitecultuur

Pieter Quarles en Cornelia Splinter van Loenersloot met hun gezin en een dienaar, door Gerard Hoet. In de verte hun buitenhuis Vrijburg. Olieverf op doek, omstr. 1725; coll. Haags Historisch Museum.

Spread deel 2. Landschap en verbeelding

Het Laantje van Middelharnis (detail), door Meindert Hobbema. Olieverf op doek, 1689; coll. National Gallery, Londen.

Spread deel 3. Conflict en debat

Prins Bernhard met een jachtgezelschap in Zweden, 1948. Coll. Nationaal Archief, Den Haag.

ISBN 9789087049201

© 2021

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Rombus / Tanja Stropsma

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Ten geleide	7
Inleiding	
LEON WESSELS – De jacht. Een cultuurhistorische inleiding	9
Deel 1 – JACHT EN ELITECULTUUR	
CONRAD GIETMAN – Het laatste voorrecht	42
REDMER ALMA – De valkerij van Johan van Ewsum	61
PETER BIJSTER – Stadhouders-koning Willem III en de jacht	84
KLAASJE DOUMA – De adellijke jacht op Brabantse landgoederen in de negentiende en twintigste eeuw	104
SHERA VAN DEN WITTENBOER EN RODIN DE LANGE – Uitvinding van tradities? De jacht op landgoed Middachten rond 1900	121
AAFKE BRUNT – Tradities rond jachtdagen op kasteel Twickel	142
Deel 2 – LANDSCHAP EN VERBEELDING	
YME KUIPER – De jacht op hazen in Holland en Friesland. Recht, praktijk en beeld ten tijde van de Republiek	158
FRED VOGELZANG EN BEN OLDE MEIERINK – Jachtsloten, jachthuizen en jachtkamers	198
HANS RENES – Wildparken. Landschappen van jacht en wildbeheer	216
JAN DE RIJK – De ecologische betekenis van de jacht op landgoederen	247

Deel 3 – CONFLICT EN DEBAT

ELYZE STORMS-SMEETS – Grenzen van jacht en vriendschap op de Veluwe en in het Land van Valkenburg, 1650-1795	262
LEON WESSELS – Arme duivels, kleine jonkers en opstandige burgers. Ongerechtigd jagen in het graafschap Bergh, 1650-1750	290
LEON WESSELS – Jacht en Revolutie. Politieke debatten over jachtrechten in Twente, 1780-1815	305
LUUK BOEREMA – Van jager naar wildbeheerder	321
EUGENIE VAN HEIJGEN – De jager of de bejaagde? De ontwikkeling en rol van de jager in het jachtdebat	331
Epiloog	
YME KUIPER – Fenomenologie van de hazenjacht. Landschap, dier en jager	348
Auteurs	365
Register van (jacht)termen	368
Register van personen en plaatsen	370

TEN GELEIDE

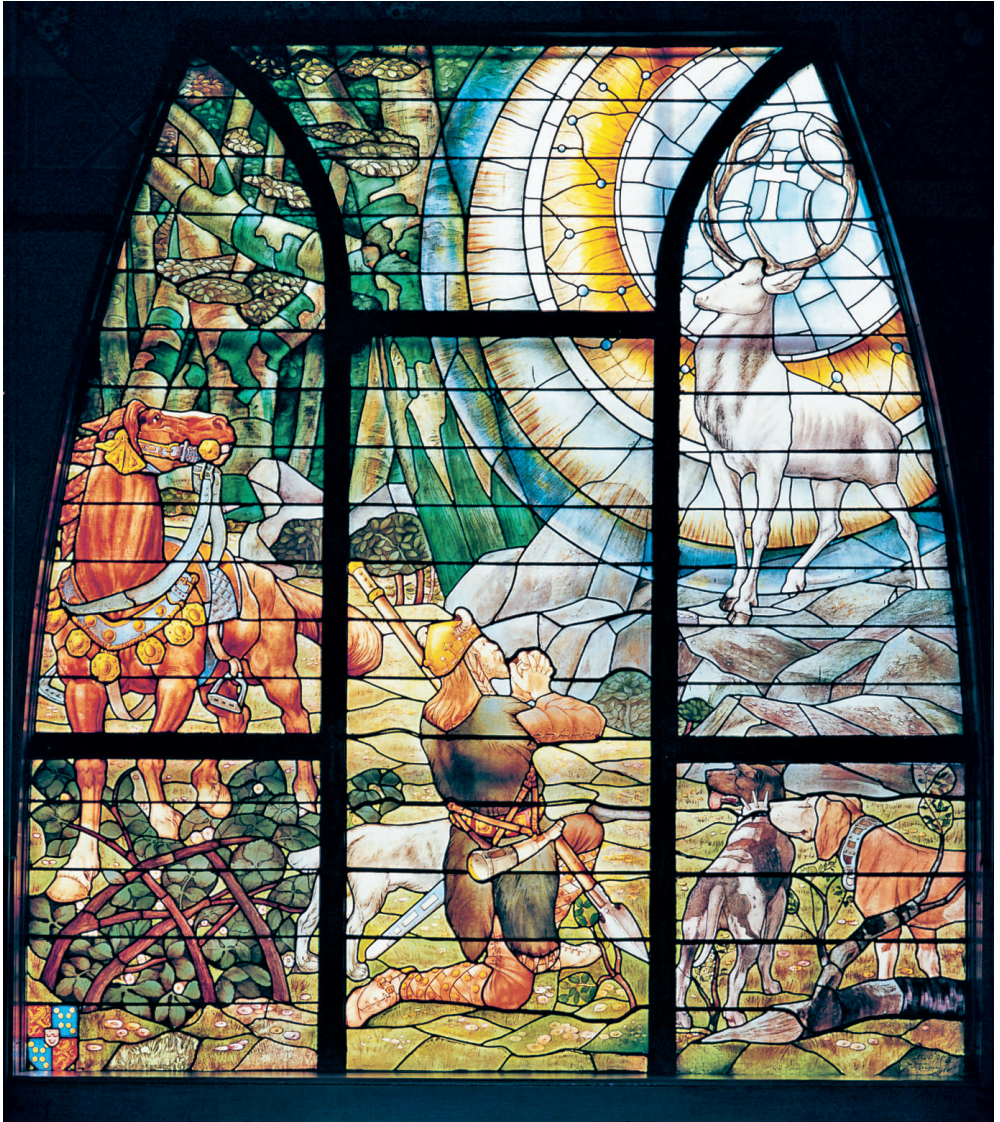
Op 9 oktober 2015 vond er een symposium over jachtcultuur in Nederland plaats op landgoed Middachten in De Steeg. Onderzoekers gaven die dag in korte lezingen inzicht in de positie van de jacht op Nederlandse landgoederen, in heden en vooral verleden. In nauwe samenwerking met de leerstoel 'Historische buitenplaatsen en landgoederen' bij het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen, die het initiatief tot het symposium had genomen, traden de landgoederen Middachten en Twickel als mede-organisatoren op. Met dit symposium wilden de organisatoren de jachtcultuur als thema voor wetenschappelijk onderzoek op de kaart zetten. De belangstelling was overweldigend groot en al binnen korte tijd was het symposium voltekend.

Al tijdens het symposium werd de wens geuit om te komen tot uitwerking van de lezingen tot artikelen. Daarna duurde het geruime tijd voordat een uitgever (Verloren) zich aandien- de en kostte het nog veel meer tijd om de financiering van een voor een breed lezerspubliek aantrekkelijk boek mogelijk te maken. Deze lange aanloop bleek ook voordelen te hebben: de oorspronkelijke redactie van twee van de bij de symposiumorganisatie nauw betrokken in- leiders Yme Kuiper en Elyze Storms-Smeets werd namelijk uitgebreid met twee zeer ter zake kundige sprekers: Conrad Gietman en Leon Wessels. De eerste was bereid de eindredactie van de artikelen te verzorgen en de tweede de inleiding van de bundel. Binnen de vierkoppige redactie kwam het vlot tot een verdeling van verdere taken, waarbij Storms-Smeets de coördinatie van de beeldredactie op zich nam en Kuiper zich in allerlei rollen gedienschtig maakte voor de totstandkoming van het boek. Onze redactionele samenwerking was eendrachtig en belangrijk was de gedeelde voorkeur voor een cultuurhistorische invalshoek en een afstan- delijke, naar wetenschappelijke objectiviteit strevende benadering van het fenomeen jacht in het verleden en het heden. Nog een ander voordeel was dat ook deskundigen die niet op het symposium hadden gesproken, alsnog om een bijdrage kon worden gevraagd. Op die manier geeft de bundel een veelkleurig beeld van een thema dat dusverre nauwelijks serieuze aan- dacht onder Nederlandse historici (of andere vertegenwoordigers van de humaniora) heeft gekregen. We zijn als redactie al onze auteurs erkentelijk voor hun inzet én geduld. Een spe- ciale vermelding verdient hier onze collega Johan Carel Bierens de Haan, die bereid was het register van deze bundel samen te stellen.

Een woord van dank geldt zeker ook onze subsidiegevers. Zij worden in het colofon van het boek apart genoemd. Verder danken we van harte personen en instellingen die illustraties hebben geleverd en afgestaan. Ten slotte spreken we hier onze algehele waardering uit voor de gastvrijheid van beide eerdergenoemde landgoederen en voor de prettige samenwerking met Uitgeverij Verloren.

Namens de redactie, Yme Kuiper

Voorstelling van Sint Hubertus in het jachtslot Mookerheide, dat in de jaren 1902-1905 in opdracht van Jan Jacob Luden werd gebouwd naar een ontwerp van de broers Oscar en Henri Leeuw. Glas-in-lood; coll. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Zeist, foto Louis Lemaire.

DE JACHT

Een cultuurhistorische inleiding

LEON WESSELS

Franciscus A.J.C. baron van Voorst tot Voorst (1801-1883) was een heerjager van het ouderwetse soort. Toen hij in 1876 zijn *Handboek voor den jager en voor hen die het wenschen te worden publiceerd*, kon hij bogen op vele tientallen jaren jachtervaring. Het handboek bevat een mooie verzameling praktische tips en smakelijke anekdotes voor de beginnende jager. Zo leert de lezer hoe hij een jachthond kan africhten, welke vragen hij aan omwonende boeren dient te stellen om erachter te komen waar het wild zich ophoudt en waarom het tijdens een zomerse jachtpartij verstandig is niet te vroeg te beginnen met borrelen. Naar eigen zeggen schreef Van Voorst zijn handboek voor een publiek voor wie het waarnemen van de eerste houtsnip belangrijker was dan een verandering van ministerie. Tot die doelgroep rekende hij zichzelf ook. Als 75-jarige ging Van Voorst nog regelmatig het veld in. Met een oud hoofd maar een nog jeugdig hart, zoals hij het zelf verwoordde. ‘Er is geen hartstocht, die in zijne drijfveeren en oogmerken edeler is dan de zucht tot de jacht’, meende hij. ‘Deze schenkt ons een verheven genot zoo als geen ander vermaak ter wereld opleveren kan.’¹

Van Voorst was bepaald niet de enige aristocraat die zijn hart had verpand aan de jacht. De geschiedenis kent talloze hooggeplaatste mannen, en af en toe ook vrouwen, die jaarlijks vele uren in het jachtveld doorbrachten. Dit ging zelfs zo ver dat zogenaamde ‘vorstenspiegels’ – literaire werken met politieke adviezen voor machthebbers – monarchen waarschuwden niet meer dan een paar dagen per week op jacht te gaan. Excessieve deelname aan jachtpartijen zou immers leiden tot verwaarlozing van bestuurlijke taken, redeneerden de schrijvers.² Wie tot de elite behoorde jaagde en wie niet jaagde behoorde niet tot de elite, zo meenden velen. ‘He cannot be a gentleman which loveth not hawking and hunting’ luidde een Engels gezegde uit het Tudor-tijdperk. In de eerste helft van de twintigste eeuw was dat gezegde nog even actueel. Illustratief in dit opzicht is dat toen Philip Dirk baron van Pallandt van Eerde (1889-1979) uit principiële overwegingen had besloten niet meer te willen jagen, hij dat aanvankelijk niet aan zijn vrienden durfde te vertellen uit angst voor ‘idiot’ te worden versleten. In plaats daarvan probeerde hij tijdens jachtpartijen opzettelijk het wild niet te raken.³

Toch is er in de voorbije eeuwen ook veel veranderd. Lange tijd was het recht om te jagen voorbehouden aan de *leisure class*, zoals de Amerikaanse econoom en socioloog Thorstein Veblen het bevoorrechte deel van de bevolking noemt dat zich onderscheidt door niet te hoeven

1 F.A. van Voorst tot Voorst, *Handboek voor den jager en voor hen die het wenschen te worden*. Bevattende een volledig onderricht in het uitoefenen van de jacht op het veld, water en hout, benevens tal van uiterst nuttige mededeelingen, die voor den jager van onschatbare waarde zijn (Leiden, 1876) 3-4.

2 T.T. Allsen, *The royal hunt in Eurasian history* (Philadelphia, 2006) 14-20.

3 J. Draaijer, *Landgoed als leerschool*. Biografie van Philip Dirk baron van Pallandt van Eerde (1889-1979) (Hilversum, 2019) 144-145.

werken.⁴ Maar juist haar elitaire karakter maakte de jacht kwetsbaar voor kritiek. In het tijdperk van de Europese Verlichting eisten lagere standen gelijke jachtrechten voor iedereen. In de hobbelige weg die volgde is de jacht in toenemende mate gedemocratiseerd. Exclusieve privileges van vorst, adel en magistraat werden stukje bij beetje afgeschaft. Het verkrijgen van een jachtakte werd langzaam maar zeker bereikbaar voor de gewone mens. Al bleef in de praktijk nog decennia een onderscheid bestaan tussen ‘heerjagers’ en ‘broodjagers’. Tot de eerste categorie worden mannen van stand gerekend die de jacht als sport beoefenen. De tweede categorie omvat jagers van eenvoudige komaf die jagen om in hun onderhoud te voorzien.⁵

Auteurs uit verschillende vakgebieden – waaronder geschiedenis, antropologie, geografie, ecologie, rechten en architectuurgeschiedenis – buigen zich in dit boek over de vraag wat de betekenis van de jacht in Nederland vanaf de late middeleeuwen tot heden is geweest. Afwisselend treden daarbij drie ‘actoren’ op de voorgrond: jager, dier en landschap. In zestien bijdragen komen aspecten aan bod als de zestiende-eeuwse valkenjacht, de introductie van het jachtslot, de verbeelding van de jacht op Hollandse en Friese schilderijen en actuele debatten tussen voor- en tegenstanders van de jacht. Deze bijdragen kunnen afzonderlijk worden gelezen. Als tableau laten ze zien dat de jacht geen tijdloze, onveranderlijke activiteit is. Door de eeuwen heen ondergingen het jachtrecht, de jachtpraktijk én de publieke opinie over de jacht meerdere fundamentele metamorfoses. Veelal waren deze het gevolg van bredere maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de doorbraak van ideeën over de gelijkheid van de mens, de rationalisering van de economie en de veranderende kijk op dieren. Tegelijkertijd vormde de jacht een brandpunt dat deze ontwikkelingen scherp zichtbaar maakte en daar zelf ook een eigen dynamiek aan wist te geven.

In dit boek wordt gekozen voor een cultuurhistorisch perspectief. De lezer zal dan ook tevergeefs zoeken naar praktische jagersadviezen of activistische pleidooien vóór of tegen de uitoefening van de jacht. Evenmin zal er aandacht worden besteed aan de economische impact van de jacht. Het is ook niet de bedoeling van de auteurs om een nostalgisch beeld van de jacht in vroeger tijden te schetsen. Wat de lezer wél vindt in dit boek zijn op origineel onderzoek gestoelde bijdragen over de betekenis die jagers en, in ruimere zin, de maatschappij hebben toebedeeld aan de jacht. De thema’s die achtereenvolgens aan bod komen, hebben betrekking op het ontstaan en verdwijnen van tradities en gebruiken, de verbeelding van de jacht, de manier waarop de jacht het landschap heeft veranderd en vice versa en ten slotte onenigheden die zich voortdoen wanneer verschillende of zelfs tegenstrijdige ideeën over de jacht met elkaar botsen. Deze inleiding introduceert een aantal relevante historische ontwikkelingen en theoretische inzichten en plaatst de afzonderlijke hoofdstukken in een breder, West-Europees kader. Daarbij zal op zoek worden gegaan naar de historische wortels van de thematiek die in deze bundel centraal staat.

4 T. Veblen, *The theory of the leisure class* (s.l., [1899]) 18-19.

5 H. Dahles, *Mannen in het groen. De wereld van de jacht in Nederland* (Nijmegen, 1990) 64-74.

VERSCHILLENDE SOORTEN JAGERS

De vondst van prehistorische houten werpsperen bij het Duitse Schöningen toont aan dat de mens al tenminste driehonderdduizend jaar op groot wild jaagt.⁶ Onze verre voorouders scharrelden hun kostje bij elkaar door te jagen en eetbaar organisch materiaal, zoals vruchten, noten en paddenstoelen, te verzamelen. Tot het grotere jachtwild behoorden onder meer oerossen, edelherten, reeën en wilde zwijnen. Daarnaast jaagde men op roof- en pelsdieren en op vogels. Huiden, botten en ander restmateriaal werden gebruikt om kleding en allerlei handige gereedschappen te fabriceren. De mens was dus ten dele afhankelijk van de jacht om in zijn onderhoud te voorzien. Deze afhankelijkheidsrelatie veranderde geleidelijk toen circa tienduizend jaar geleden de landbouw werd geïntroduceerd. Doordat de mens zelf dieren ging houden en gewassen verbouwen, werd hij minder afhankelijk van wat de natuur te bieden had. Men stopte weliswaar niet met jagen, maar de landbouwrevolutie maakte wel een einde aan de noodzaak om te jagen.⁷

Veel onderzoekers onderscheiden verschillende soorten jagers op basis van hun sociaal-economische achtergrond. De meest bekende categorieën zijn waarschijnlijk de eerdergenoemde heerjager en broodjager. In haar invloedrijke studie naar de Nederlandse jagerswereld hanteert socioloog Heidi Dahles daarnaast labels als boerjagers, kleine en grote jagers, statusjagers, gastjagers, jachttoeristen en jonge jagers.⁸ Ook in dit boek worden sociale en functionalistische categorieën gebruikt. Om beter te begrijpen welke doelen jagers in de voorbije eeuwen hebben nagestreefd, heb ik er in het hiernavolgende overzicht echter voor gekozen verschillende typen jagers te onderscheiden op basis van hun primaire beweegredenen. Tezamen verklaren deze motieven waarom de mens ook na de introductie en verspreiding van de landbouw is blijven jagen. Ik onderscheid vier typen: voedseljagers, commerciële jagers, recreatieve jagers en wildbeheerders.

Allereerst zijn er mensen die jagen om wild te bemachtigen voor eigen gebruik. Deze mensen noem ik voedseljagers. Het doel van deze jager is niet wezenlijk anders dan dat van de jager-verzamelaar uit de prehistorie. Ook na de introductie van de landbouw werd gejaagd om voedsel te vergaren. Tot ver in de twintigste eeuw besteedden Nederlanders een veel groter deel van hun inkomen aan levensmiddelen dan ze tegenwoordig doen. In de negentiende eeuw was het niet ongebruikelijk dat een gewoon gezin twee derde van het weekloon uitgaf aan voedsel.⁹ Daardoor was de verleiding om een konijntje te stropen groot. Ook tegenwoordig consumeren veel jagers het door hen geschoten wild, maar financiële motieven spelen

6 H. Thieme, ed., *Die Schöninger Speere. Mensch und Jagd vor 400.000 Jahren* (Stuttgart, 2007); D. Richter en M. Krbetschek, 'The age of the Lower Paleolithic occupation at Schöningen', *Journal of human evolution* 89 (2015) 46-56.

7 J. Diamond, *Guns, germs and steel. A short history of everybody for the last 13,000 years* (Londen, 2005) 85-113; B. Winterhalder en D.J. Kennett, 'Behavioral ecology and the transition from hunting and gathering to agriculture', in: idem, ed., *Behavioral ecology and the transition to agriculture* (Berkely-Los Angeles-Londen, 2006) 1-21; Y.N. Harari, *Sapiens. A brief history of humankind* (Londen, 2015) 87-109; J.L. van Zanden, T. van Goethem, R. Lenders en J. Schaminée, *De ontdekking van de natuur. De ontwikkeling van biodiversiteit in Nederland van ijstijd tot 21ste eeuw* (Amsterdam, 2021) 45-48.

8 Dahles, *Mannen in het groen*, 74-89.

9 M.S.C. Bakker, 'Voeding in Nederland', in: H.W. Lintsen, ed., *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890* (6 dln.; Zutphen, 1992-1995), dl. 1, 37-51; J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 2005) 713-724; P. Brusse, 'Van roggebrood naar luxe vakanties', *hetkasboekjevanederland.nl/roggebrood-naar-luxe-vakanties* (laatst geraadpleegd 1 april 2021).

daarbij geen rol van betekenis meer. Jagers die zich aan de wet houden krijgen te maken met hoge kosten, terwijl supermarkten goedkoop kweekwild aanbieden.

De tweede categorie bestaat uit commerciële jagers, die jagen om dierlijke producten als vlees en pels te verkopen. De middeleeuwen en vroegmoderne tijd kenden bijvoorbeeld vogelvangers zoals kooikers en vinkers, die respectievelijk eenden en zangvogels vingen voor de verkoop.¹⁰ In zekere zin zou je ook grootschalige, commerciële vormen van jacht tot deze categorie kunnen rekenen. Zo kende de zeventiende eeuw een bloeiende walvisvaart. Europeanen voeren op de arctische wateren om walvissen te vangen, waarvan zij de traan verwerkten tot lampenolie, zeep en andere gebruiksgoederen. Negentiende-eeuwse kolonisten in Amerika schoten miljoenen bizons om hun huiden te verkopen. En vandaag de dag wordt er nog altijd jacht gemaakt op neushoorns en olifanten vanwege hun kostbare ivoor. Deze vorm van jacht leidt tot 'commodificatie' van het wild: wilde dieren worden gereduceerd tot hun economische waarde.¹¹ Met de grootschalige commerciële jacht belanden we echter op het terrein van de economische geschiedenis, dat buiten het bestek van dit boek valt. In het vervolg zal dan ook geen aandacht worden besteed aan deze vorm van jacht.

Voor de recreatieve jager, de derde categorie, speelt de economische waarde van het wild geen rol van betekenis. In tegenstelling tot de voedseljager en de commerciële jager hanteert de recreatieve jager bewust inefficiënte jachtmethoden teneinde het spelelement in stand te houden. Hij ziet de jacht niet als een middel om zoveel mogelijk wild te vangen, maar als een vorm van sport of ontspanning. De jacht dient daarom te allen tijde een strijd te blijven tussen mens en dier, ook al is die strijd fundamenteel ongelijk, zoals de Spaanse filosoof José Ortega y Gasset al schreef. De jager probeert het wild te vangen, terwijl het wild slechts probeert aan de jager te ontsnappen.¹² Zoals verderop uitgebreid zal worden beschreven, ontwikkelde de jacht zich in de loop der tijd tot een statusverhogende activiteit. Jagen is eeuwenlang geassocieerd met een aristocratische levensstijl. Veel recreatieve jagers gebruikten de jacht daarom mede om uitdrukking te geven aan hun status of statusaspiraties.

De vierde en laatste categorie is de wildbeheerder. Deze jaagt om de wildpopulatie onder controle te houden. Wanneer er te veel wilde dieren van een bepaalde soort in een te klein gebied leven, kan dat leiden tot voedseltekorten of overbejaging van een andere soort. Sommige jagers betogen dat in zo'n geval afschot gewenst of zelfs noodzakelijk is. Zo was de wolf in de ogen van jagers en boeren een buitengewoon schadelijk dier, dat een bedreiging vormde voor het jachtwild en de veestapel. In de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd werd de wolf daarom intensief bejaagd met uitroeiing als weloverwogen doel.¹³ Jachtplakkatens loofden aanzienlijke beloningen uit aan jagers die een doodgeschoten wolf bij de lokale autoriteiten brachten en bij tijd en wijle werden grootscheepse klopjachten georganiseerd. De laatste wolf werd halverwege de negentiende eeuw in Zuid-Limburg geschoten.¹⁴ Sinds enige jaren is de wolf zich echter opnieuw aan het vestigen in Nederland. De Koninklijke Nederlandse

¹⁰ I. Matthey, *Vincken moeten vincken locken. Vijf eeuwen vangst van zangvogels en kwartels in Holland* (Hilversum, 2002) 167-172.

¹¹ J. F. Richards, *The world hunt. An environmental history of the commodification of animals* (Berkeley-Los Angeles-Londen, 2014).

¹² J. Ortega y Gasset, *Het geluk van het jagen* (Epe, 1959; oorspr. 1944) 32-35.

¹³ J.T. Coleman, *Vicious. Wolves and men in America* (New Haven-Londen, 2004) 4-11; L. Kalof, *Looking at animals in history* (Londen, 2007) 57.

¹⁴ Van Zanden, e.a., *De ontdekking van de natuur*, 155-156.

Jagers in de sneeuw, door Pieter Bruegel de Oude. Olieverf op paneel, 1565; coll. Kunsthistorisches Museum Wien.

Jagersvereniging legt zich daar vooralsnog bij neer, maar waarschuwt voor ‘onbeheerbare populaties’.¹⁵ Dit standpunt sluit aan bij de trend onder jagers om zich nadrukkelijker als natuurbeheerder te presenteren, wiens doel niet is een soort uit te roeien maar een gezonde wildpopulatie te bevorderen: niet te veel en niet te weinig.

De voedseljager, de commerciële jager, de recreatieve jager en de wildbeheerder zijn alle vier ideaaltypen. In de praktijk zijn de onderlinge verschillen minder absoluut dan het voorgaande wellicht suggereert. Zo zal avontuur of spelelement ook voor veel voedseljagers een drijfveer zijn en zullen veel recreatieve jagers zichzelf ook zien als wildbeheerders. In deze bundel ligt de nadruk op vormen van jacht die werden beoefend door de elite. Deze toespitsing komt voort uit een praktisch probleem. In de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd lieten gewone mensen weinig sporen na op basis waarvan hun jachtgewoonten zich laten reconstrueren. De elite jaagde in het openbaar, in groepen en niet zelden met veel uiterlijk

¹⁵ ‘Standpunt wolven’ (jagersvereniging.nl/jagen/standpunten/wolven; geraadpleegd 1 april 2021).

vertoon. Sommige jagers uit deze kringen hielden bij hoe vaak ze jaagden en hoeveel stuks wild ze daarbij schoten. Zij lieten geschriften na waarin zij uiteenzetten waarom zij zo verzot waren op de jacht. Jagers die niet tot de elite behoorden waren minder geletterd. Bovendien dwongen de exclusieve jachtprivileges van de elite hen ertoe om in het verborgene te jagen.¹⁶

Niettemin treden in dit boek vele jagers op die niet tot de elite behoorden en wier jachtmotieven en -methoden soms voor frictie zorgden. Vragen als wie het recht heeft om te jagen, op welke dieren de jacht is toegestaan en waar en wanneer er mag worden gejaagd, hebben in het verleden – en ook nu nog – tot hevige discussies geleid. Deze discussies werden niet alleen gevoed door de uiteenlopende doelen die verschillende typen jagers nastreven, maar ook door botsende machtsaanspraken en veranderende ideeën over eigendom, gelijkheid en natuurbeheer. Al deze factoren zijn van grote invloed geweest op het imago van de jacht.

JACHT EN ELITECULTUUR

Terwijl de jacht minder belangrijk werd als primaire vorm van levensonderhoud door de introductie van de landbouw, nam haar politieke en symbolische betekenis juist toe.¹⁷ In de oudheid jaagden vele heersers als een vorm van recreatie en om uitdrukking te geven aan hun status. Zo lieten Egyptische farao's zich jagend afbeelden als teken van kracht en moed. Van Assyrische koningen zijn beeltenissen bewaard gebleven waarin zij vechten met leeuwen. De Griekse geschiedschrijver Herodotus (omstr. 484-425 v.Chr.) verhaalt over Atys, zoon van de Lydische koning Croesus, die omkwam tijdens een zwijnenjacht. Ook over Alexander de Grote (356-323 v.Chr.), stichter van een rijk dat zich uitstrekte van Griekenland tot India en een groot jager, bestaan verschillende jachtanekdotes. Zo zou hij grote jachtwedstrijden hebben georganiseerd en een stad hebben vernoemd naar een van zijn jachthonden.¹⁸ In sommige antieke beschavingen werden zelfs de goden jagend voorgesteld. Zo jaagde Nabu, de Mesopotamische god van de wijsheid, op wilde stieren.¹⁹

In de Romeinse tijd was de jacht een geliefde sport onder keizers en aristocraten. In navolging van de Perzische sjahs lieten ze ommuurde wildparken aanleggen om te jagen. De Romeinse keizers Hadrianus (76-138) en Marcus Aurelius (121-180) werden zelfs op muntstukken afgebeeld als jager. Na de val van het West-Romeinse Rijk in de vijfde eeuw zette de Merovingische elite de Romeinse jachttraditie voort. De jacht groeide uit tot een vast onderdeel van de adellijke levensstijl en werd beschouwd als een teken van macht en mannelijkheid.²⁰ Vorsten gingen zich identificeerden met Nimrod, de eerste machthebber op aarde

¹⁶ R. Almond, *Medieval hunting* (Stroud, 2011) 90-92.

¹⁷ Allsen, *The royal hunt*, 2.

¹⁸ E. Carney, 'Hunting and the Macedonian elite. Sharing the rivalry of the chase', in: D. Ogden, ed., *The Hellenistic world. New perspectives* (Londen, 2002) 59-80; J.D. Hughes, 'Hunting in the Ancient Mediterranean world', in: L. Kalof, ed., *A cultural history of animals in Antiquity* (Oxford-New York, 2007) 47-70; D. Hamel, *Reading Herodotus. A guided tour through the wild boars, dancing suitors, and crazy tyrants of the history* (Baltimore, 2012) 16-18.

¹⁹ J. Scurllock, 'Animals in ancient Mesopotamian religion', in: B.J. Collins, ed., *A history of the animal world in the Ancient Near East* (Leiden-Boston-Keulen, 2002) 361-387.

²⁰ E.J. Goldberg, *In the manner of the Franks. Hunting, kingship, and masculinity in Early Medieval Europe* (Philadelphia, 2020) 35, 46-47.

Diana en haar nimfen jagen op een hert. Miniatuur uit Christine de Pisan, *L'Epistre d'Othea*, omstr. 1450-1475; coll. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

volgens de Hebreeuwse Bijbel, over wie werd geschreven: ‘Hij was een geweldig jager, door niemand overtroffen.’²¹ Voor middeleeuwse vorsten was het organiseren van een groots opgezette drijfjacht een beproefde manier om in de verschillende delen van hun rijk de banden met hun vazallen aan te halen en de lokale bevolking eraan te herinneren wiens onderdaan zij waren. De jacht verenigde het nuttige – indruk maken op de vazallen en de lokale bevolking – met het aangename. Een goede vorst begreep de noodzaak in zijn hofhouding vermaak een plek te geven. De jacht was bij uitstek een vorm van vermaak die paste bij de stand van de koning en zijn adellijke reisgezellen.²²

Veel vorsten voelden zich persoonlijk sterk aangetrokken tot de vermakelijke aspecten van de jacht. Dat was niet zonder risico’s. Op de lange lijst van heersers die volgens de overlevering stierven aan de gevolgen van een jachtongeluk, staan onder meer de Engelse koning Willem II (1060-1100), de Byzantijnse keizer Johannes II Komnenos (1087-1143), de Deense koning Waldemar van Sleeswijk (1209-1231), de Franse koning Filips IV (1268-1314) en hertogin Maria van Bourgondië (1457-1482). Graaf Floris V van Holland (1254-1296) werd gevangengenomen tijdens een jachtpartij waarvoor hij onder valse voorwendselen was uitgenodigd door een bevriende edelman. Volgens een eigentijdse kroniekschrijver zou Floris overal gevolgd zijn door twee van zijn windhonden. Na zijn gewelddadige dood zouden de dieren maandenlang bij Floris’ grafkist hebben gelegen zonder een hap te eten.²³

Samen met het riddertoernooi en de hoofse liefde behoorde de jacht tot de kenmerkende liefhebberijen van de ridderstand.²⁴ ‘It behoves the sons of gentlemen to blow horn calls cor-

²¹ Genesis 10:9 (NBV); E.J. Goldberg, ‘Louis the Pious and the hunt’, *Speculum* 88 (2013) 613-643.

²² Allsen, *The royal hunt*, 186-195.

²³ J.W. Verkaik, *De moord op graaf Floris V* (Hilversum, 1996) 10, 145-146.

²⁴ W. Rösener, ‘Jagd, Rittertum und Fürstenhof im Hochmittelalter’, in: idem, ed., *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter* (Göttingen, 1997) 123-147; W. Rösener, *Die Geschichte der Jagd. Kultur, Gesellschaft und Jagdwesen im Wandel der Zeit* (Düsseldorf-Zürich, 2004) 127-139.

rectly, to hunt skilfully, to train a hawk well and carry it elegantly', sprak een onbekende edelman tegen de Engelse diplomaat Richard Pace (1482-1536).²⁵ Edelen spendeerden veel tijd en geld aan de jacht. Er werd zowel zelfstandig gejaagd als met standgenoten en aan het hof van hogere edelen. Niet elk dier was echter geschikt om op te jagen. Edelen beperkten zich in de regel tot de jacht op zogenaamd edel wild, waartoe onder meer herten, zwijnen, hazen en allerlei fazantachtigen werden gerekend. Jagen deed men zowel lopend als te paard, veelal met gebruik van jachthonden. Ook de valkenjacht, waarbij getrainde valken werden ingezet om op klein wild te jagen, was geliefd onder edelen.²⁶ In zijn bijdrage 'De valkerij van Johan van Ewsum' vertelt Redmer Alma over de liefde van een zestiende-eeuwse Ommelander edelman voor de kunst van het vangen en africhten van valken.

Alhoewel de jacht door de adel veelal werd gezien als een bij uitstek mannelijke activiteit, waren er ook wel adellijke vrouwen die jaagden. De meeste jagende edelvrouwen beperkten zich tot de valkerij, maar onder de hoge adel bevonden zich ook vrouwen die op grofwild jaagden. Voor Engelse koninginnen was het niet ongebruikelijk om deel te nemen aan jachtpartijen. Met name Elizabeth I (1533-1603) stond bekend als een gepassioneerd jager. Op haar koninklijke jachtterrein Enfield Chase ging zij eens op hertenjacht met twaalf in wit satijn geklede vrouwen, geflankeerd door vijftig boogschutters in scharlakenrode laarzen. Aan het einde van de jacht sneed Elizabeth hoogstpersoonlijk de keel van een hert door.²⁷ Elizabeth had er bovendien geen moeite mee om een vrouw aan te stellen als haar hoofdvalkenier. Margaretha van Oostenrijk (1480-1530), de latere landvoogdes van de Nederlanden, kreeg de passie voor het jagen van jongs af aan mee van haar ouders Maximiliaan van Oostenrijk (1459-1519) en de al eerder genoemde Maria van Bourgondië, die eveneens verzot waren op de jacht. Dit werd nog eens versterkt doordat zij aan het hof van haar verloofde, de latere Franse koning Karel VIII (1470-1498), onder de vleugels werd genomen door diens oudere zus en voogdes Anna van Beaujeu (1461-1522), die ook al een fervent jager was. Margaretha jaagde onder meer op herten en zwijnen en eiste van haar hofdames dat zij zonder hulp in staat waren een paard te bestijgen.²⁸

Middeleeuwse geschriften presenteerden een beeld van de samenleving dat was gebaseerd op fundamentele ongelijkheid. Die ongelijkheid werd niet als onrechtvaardig ervaren, maar als een natuurlijk voortvloeiend uit het Goddelijke plan. De mensheid zou zijn opgedeeld in drie groepen die elk hun eigen opdracht hadden. De geestelijkheid had als taak het geloof te verkondigen en te bidden voor het zielenheil van de Christenheid. De adel beschermde de bevolking tegen vijanden. De derde stand werkte om de samenleving in behoeftes als voeding en kleding te voorzien.²⁹ De adel fungeerde dus als een krijgersstand in dit model. En in veel ogen was er geen betere manier om de krijgslust van edelen aan te wakkeren dan door hen te

25 J. Williams, 'Hunting, hawking, and the early Tudor gentleman', *History today* 53 (2003), nr. 8, 21-27.

26 J.H. Dam, *Het jachtbedrijf in Nederland en West-Europa* (Zutphen, 1953) 113-135; J. Cummins, *The hound and the hawk. The art of medieval hunting* (Londen, 1988).

27 C. Bergman, 'A spectacle of beasts. Hunting rituals and animal rights in Early Modern England', in: B. Boehrer, ed., *A cultural history of animals in the Renaissance* (Oxford-New York, 2011) 53-73.

28 Rösener, *Die Geschichte der Jagd*, 181-197; K. Fietze, *Im Gefolge Dianas. Frauen und höfische Jagd im Mittelalter (1200-1500)* (Keulen-Weimar-Wenen, 2005) 95-98.

29 G. Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme* (Parijs, 1978); A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late middeleeuwen* (Hilversum, 2001) 36-38.

Drinkhoorn van het Loffelijke gilde van Sint Hubert te Haarlem, vervaardigd door Arent Lambertz Versteegge naar een ontwerp van Salomon de Bray, 1630. Coll. Frans Halsmuseum, Haarlem; foto Tom Haartsen.

laten jagen. Voor de adel was de jacht een surrogaat voor oorlog. Door te jagen konden jonge edelen ervaring opdoen in krijgsvaardigheden als paardrijden en boogschieten en leerden zij omgaan met de dood. Ook nadat ontwikkelingen op krijgsgedebied het belang van jagen als leerschool voor oorlogsvoering minder belangrijk hadden gemaakt, bleef voor de adel de jacht symbool staan voor het slagveld.³⁰

Voor veel edelen was de jacht bovendien een aangename vorm van tijdverdrijf. Door te jagen bestreed de edele de ledigheid met fysieke inspanningen in de natuur. Daarbij was de jacht uitgelezen activiteit om banden met standgenoten aan te halen.³¹ Maar meer dan dat was de jacht een vorm van *power play*. Zoals in de volgende paragraaf duidelijk zal worden, hadden vele heersers zich het recht toegeëigend om met uitsluiting van anderen te jagen. De jacht groeide daardoor uit tot een manifestatie van macht. Door in het openbaar te jagen verdedigde de adel zichtbaar en hoorbaar (met behulp van jachthoorns) zijn gezag over een bepaald gebied, variërend van een claim op een klein stuk wildernis tot de heerschappij over een heel rijk. De jacht werd aldus ingezet als instrument om machtsaanspraken kracht bij te zetten.³²

30 R.B. Manning, *Hunters and poachers. A social and cultural history of unlawful hunting in England, 1485-1640* (Oxford, 1993) 35-41; J.A. Mangan en C.C. McKenzie, *Militarism, hunting, imperialism. 'Blooding' the martial male* (Londen-New York, 2010) 82-109.

31 P. Salvadori, *La chasse sous l'Ancien Régime* (s.l., 1996) 133-152.

32 J. Morsel, 'Jagd und Raum. Überlegungen über den sozialen Sinn der Jagdpraxis am Beispiel des spätmittelalterlichen Franken', in: Rösener, *Jagd und höfische Kultur*, 255-287; M. Knoll, 'Hunting in the eighteenth century. An environmental history perspective', *Historical social research* 29 (2004), nr. 3, 9-36; L. Duerloo, 'The hunt in the performance of archducal rule. Endurance and revival in the Habsburg Netherlands in the early seventeenth century', *Renaissance quarterly* 69 (2016) 116-154.

Van oudsher wordt het recht om te jagen verbonden met vorsten en adel. Hoe zit dat in de Nederlandse geschiedenis? Deze bundel geeft antwoord op die vraag en laat zien hoe de jacht in de loop van eeuwen minder elitair is geworden. In onze tijd heeft de jacht zich ontwikkeld tot onderdeel van wettelijk geregeld natuurbeheer. Toch vindt er regelmatig debat plaats over de ethiek van het jagen en de wenselijkheid van de jacht. Ook deze kwesties komen in dit boek aan de orde. Auteurs uit verschillende vakgebieden (geschiedenis, antropologie, geografie, ecologie, rechten, architectuurgeschiedenis) werkten mee aan de bundel. Als rode draad fungeert het spanningsveld tussen jachtrecht en jachtpraktijk dat in deze bundel vanuit een cultuurhistorisch perspectief wordt gezien.

